Tarih Okulu Dergisi (TOD)
Nisan 2021
Yıl 14, **Sayı** LI, **ss.**854-874.

Journal of History School (JOHS)
April 2021
Year 14, **Issue** LI, **pp.**854-874.

DOI No: http://dx.doi.org/10.29228/Joh.47258
Authenticity process is conducted by
intihal.net

Makale Türü: Araştırma makalesi
Geliş Tarihi: 30-10-2020
Kabul Tarihi: 13-12-2020
On-line Yayın: 30-04-2021

Article Type: Research article
Submitted: 30-10-2020
Accepted: 13-12-2020
Published Online: 30-04-2021

Atıf Bilgisi / Reference Information
Kalkan, İ. H. (2021). Hukuk, Adalet ve Toplumsal Bilinç: Geç Osmanlı İmparatorluğu'nda Dilekçeler ve Siyaset. *Journal of History School,* 51,854-874.

HUKUK, ADALET VE TOPLUMSAL BİLİNÇ: GEÇ OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDA DİLEKÇELER VE SİYASET[1]

İbrahim Halil KALKAN[2]

Öz

Osmanlı son döneminde Jön Türk Devrimi'nin akabinde İstanbul'a imparatorluğun dört bir yanından işkence şikayetleri içeren çok sayıda dilekçe gönderilmiştir. Dilekçelerde yeni rejimin söyleminin temelini oluşturan insan hakları ve hukuk devleti gibi kavramları sıradan insanların işkence muamelesi üzerinden anlamlandırdıkları ve bu düzlemde söz konusu kavramları öne sürerek iktidarın müzakeresi çabasında oldukları anlaşılmaktadır. Nitekim, zaman zaman oldukça çarpıcı ve cesur ifadelere başvurarak, Jön Türk rejiminin bir tarihsel kırılma, yeni bir başlangıç teşkil etme iddiasını işkence muamelesi üzerinden sorgulamaktadırlar. Her ne kadar dilekçelerde, muhtemelen taktiksel olarak, insan hakları ve hukuk devleti gibi kavramların bir uzantısı olarak işkence muamelesinin kabul edilemezliği Jön Türk Rejimiyle özdeşleştirilmişse de sıradan insanlar açısından benzer bir anlayış ve söylem önceki Tanzimat ve II. Abdülhamid dönemi dilekçelerinde de kendini açığa çıkarmaktadır. Jön Türk dönemi dilekçelerinde oldukça yaygın olarak işkencenin insan hakları ve hukuk devleti ilkeleriyle çelişkisi söz konusu ilkelere ev sahipliği yapmadığı varsayılan II. Abdülhamid dönemiyle karşılaştırmaya başvurularak vurgulanmış olması bir yana, ironik bir şekilde, hem insan hakları ve hukuk devleti hem

[1] Bu makalenin temel tezleri özetle ve soyut olarak 26-28 Kasım 2019 tarihlerinde Ankara'da düzenlenmiş olan *16. Ulusal Sosyal Bilimler Kongresi*'nde sunulan "Geç Osmanlı İmparatorluğu'nda Adalet ve Hukukun Üstünlüğü Üzerine Toplumsal Bilinç ve Popüler Söylemler" başlıklı bildiride de savunulmuştur.

[2] Dr. Öğr. Üyesi, Adana Alparslan Türkeş Bilim ve Teknoloji Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, ihkalkan@atu.edu.tr, Orcid: 0000-0001-5135-7841

de bunların işkenceyle bağlantısıyla ilgili yoğun bir farkındalık ve bilinçlilik hali II. Abdülhamid dönemi dilekçelerinde de gözlemlenebilir. Yine, Tanzimat'ın erken yıllarında tıpkı Jön Türk döneminin başlarında olduğu gibi işkence muamelesinin mevcut olmaması talebi kitlelerce radikal bir dönüşüm beklentisinin en somut ifadesi olarak ortaya çıkmaktadır. Dilekçelerdeki ortak söylem ve işkence yasağının anlamına dair bilinçlilik hali açısından var olan süreklilik işkence muamelesinin mevcudiyetinin ya da yokluğunun sıradan insanların siyasal rejimin niteliğini belki de en yakından deneyimledikleri bir düzlem olmasıyla açıklanabilir.

Anahtar Kelimeler: Hukuk devleti, İnsan hakları, Toplumsal dönüşüm, İşkence, Siyaset, Müzakere.

Law, Justice and Popular Consciousness: Petitions and Politics in Late Ottoman Empire

Abstract

During the Young Turk Period, from the months following the July 1908 Revolution, the higher authorities in İstanbul, particularly the Sublime Porte, received many petitions raising official complaints against the practice of torture. They commonly employed the official discourse of the new regime by emphasizing its claim to start a new beginning in Ottoman history. They furthermore proposed the practice of torture as the yardstick for whether or not a radical transformation took place. The language of these petitions suggests that common people across the social-economic and ethnic-religious backgrounds possessed a comprehensive awareness of why the practice of torture was illegal, particularly, the connection between on the one hand the abolition of torture and on the other the rule of law and individual rights. They thereby sought to negotiate political power often through bold and remarkable statements. While the petitions from the Young Turk period produce the impression that both the abolition of torture and accompanying modern principles, namely, the rule of law, individual rights and equality were unique to the Young Turk Regime, ironically, one can trace the same principles grounding the official grievances against torture in the petitions from both the *Tanzimat* and Abdülhamid II Periods. Furthermore, similar to the early Young Turk Period, in the petitions from the first decades of the *Tanzimat*, the practice of torture presents itself as the most visible domain through which to see whether the *Tanzimat* fulfilled its promise to constitute a historical rupture. This conceptual and discursive continuity is arguably due primarily to that it was through the practice of torture that ordinary Ottomans most commonly and closely faced the arbitrary exercise of state authority.

Keywords: The Rule of law, Individual rights, Transformation, Torture, Politics, Negotiation.

GİRİŞ

Osmanlı İmparatorluğu'nda yüzyıllar boyunca başta padişah olmak üzere yüksek makamlara çeşitli vesilelerle dilekçe sunulması sıradan insanların hukuksuzlukla karşılaştıklarını düşündüklerinde başvurdukları belki de en yaygın ve yerleşik hak arama yoludur. Oldukça kurumsallaşmış bir pratik ve derinlemesine yerleşik bir gelenek olan dilekçe Osmanlı yönetim ve siyasetinde iktidarın meşruiyetinin müzakeresi yolunda geniş ve etkin bir alan olarak görünmektedir. Osmanlı yönetim düşüncesine yön veren adalet kavramının önemli bir veçhesi padişahın sıradan insanları devlet yöneticilerinin hukuksuzluklarından koruma yükümlülüğüdür. İşte dilekçe kurumu her şeyden önce bu yükümlülüğe dayanmaktadır. Söz konusu hukuksuz eylemler *zulüm* olarak kavramsallaştırılmakla birlikte, padişahın adil olma niteliğinin en önemli göstergesi zulmü önlemek olarak anlaşılmıştır. Nitekim dilekçelerde gelenekselleşmiş ölçüde yaygın olarak rastlanılan ifadelerde padişah merhametli olmanın yanı sıra adaletperver ve mazlumların koruyucusu olarak tasvir edilmiştir.[3]

Dilekçe yoluyla hak arama geleneği siyasal ve hukuksal modernleşme sürecine sahne olan On Dokuzuncu Yüzyıl boyunca ve ötesinde de yoğun şekilde sürmüştür. Bu dönemde dilekçenin dikkatini çekmek istediği öncelikli makam siyasal konjonktürün getirdiği siyasi dengelere paralel olarak Padişah ya da Bab-ı Ali olarak değişkenlik göstermiştir. Bu dönem dilekçelerinin en dikkat çekici özelliği Osmanlı resmi devlet ve hukuk anlayışındaki derin dönüşüme paralel olarak dilekçelerin yaygın söyleminin de değişikliğe uğramasıdır. En önemlisi, merhametli ve adil padişah ya da yönetici imgesi azalarak da olsa varlığını muhafaza ederken, söz konusu imgeye modern ilke ve kavramlar da eklemlenmiştir.[4]

---

[3] Bkz. Suraiya Faroqhi, "Political Activity among Ottoman Taxpayers and the Problem of Sultanic Legitimation." *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, c. 35, sy. 1 (1992). Halil İnalcık, "Şikâyet Hakkı: Arz-ı Hal ve Arz-ı Mahzarlar." *The Journal of Ottoman Studies VII-VIII* (1988).

[4] Milen V. Petrov, "Everyday Forms of Compliance: Subaltern Commentaries on Ottoman Reform, 1864-1868." *Comparative Studies in Society and History*, c. 46, sy. 4 (Ekim, 2004). Cengiz Kırlı, "Tyranny Illustrated: From Petition to Rebellion in Ottoman Vranje." *New Perspectives on Turkey*, sy. 53 (Kasım, 2015). Yuval Ben-Bassat, "The Ottoman Institution of Petitioning when the Sultan no longer reigned: a view from post-1908 Palestine." *New Perspectives on Turkey*, sy. 56 (2017). Mısır kapsamında yapılmış olmakla birlikte dilekçeler, iktidar ve siyaset açısından örneklerdeki derin benzerliklere bağlı olarak Geç Osmanlı dönemi dilekçeleri üzerine düşünürken oldukça ufuk açıcı bir nitelik arzeden önemli bir çalışma için bkz. John Chalcraft, "Engaging the State: Peasants and Petitions in Egypt on the Eve of Colonial Rule." *International Journal of Middle East Studies*, c. 37, sy. 3 (Ağustos, 2005).

Okuduğunuz çalışma Osmanlı son dönemi özellikle de Yirminci Yüzyıl dönümünde işkence şikayetlerini içeren dilekçeler üzerinde yoğunlaşarak Osmanlı siyasal modernleşmesine özgün bir bakış açısıyla yaklaşma amacını taşımaktadır. Söz konusu dilekçeler iktidarın müzakeresi anlamında siyasetin gerçekleştiği önemli bir düzlem olarak ortaya çıkmaktadır. Ayrıca, etnik-dinsel kimlik ve toplumsak ekonomik statü farklarını aşacak biçimde sıradan insanların, kitlelerin siyasal ve hukuksal modernleşmeyi nasıl anladığı ve ne ölçüde içselleştirdiği sorusuna yanıt verme yolunda oldukça önemli ipuçları sunmaktadır.

Hürriyet ve İşkence: Jön Türk İhtilali'nin Çetin Sınavı

Osmanlı İmparatorluğu'nda II. Meşrutiyet'in ilanıyla sonuçlanan Temmuz 1908 Devrimi'ni izleyen aylar içinde, 15 Mart 1909 tarihinde, Bab-ı Ali'ye Selanik'e bağlı Drama kasabasından "Çorapçı Hızır" imzalı bir telgraf çekilir.[5] Drama esnafından olduğu anlaşılan Hızır bir süre önce Binbaşı Hüseyin Efendi'yle görüşmek üzere Drama Jandarma Karakolunu ziyaret etmiştir. Hızır dilekçesinde söz konusu ziyaret sırasında işkence muamelesine maruz kaldığını iddia etmektedir. Her ne kadar, olayı izleyen günlerde, önce muayene olunarak hekim raporu alıp yerel mahkemeye başvurmuş olsa da ayrıca, Bab-ı Ali'yi haberdar etmek istediğini söylemektedir. Dilekçe içinde yazıldığı dönem siyaseti açısından oldukça çarpıcı ifadeler taşımaktadır.

Temmuz 1908 Devrimi ve II. Meşrutiyet'i "alkışlarla istikbal ettiğimiz hürriyet ve adalet" diye ifade eden Hızır, söz konusu ilkeleri herkes gibi takip etmesi kendisinden beklenmenin ötesinde, bunları korumanın Binbaşı Hüseyin'in bizzat vazifesi olduğunu vurgular. Oysa Hüseyin Efendi Hızır'ın sadece meşru bir talebini iletmek için olan karakola ziyaretini kendisine yönelik bir şikâyet olarak anlamak dolayısıyla bir jandarma çavuşuna kollarını tutturarak Hızır'a şiddetle vurmaya başlamıştır. Öyle ki, Hızır'ın acı dolu çığlıklarını duyarak binadakiler merak içinde odalarından çıkıp binbaşının odasına doğru koşmuşlardır. "Hürriyet," diye sorar Hızır, Binbaşı Hüseyin'i "istibdad yadigarı" diye niteleyerek, onun gibilerin korumasız insanlara karşı dayak ve hakaretleriyle mi kendini ifade edecektir. Öyleyse, diye ekler, ben ve benim gibi böyle muamelelere maruz kalanlar istediği gibi davranmakta özgür olsa gerektir. Bir açıklamanın yanı sıra müdahale edilip gerekenin yapılmasını beklediğini söylemekle birlikte yapılması gerekenin meşruti idareye yakışır şekilde adaletin tecelli etmesi olduğunu da vurgulayarak bitirir.

[5] Başbakanlık Osmanlı Arşivi, BOA, BEO 3515/263576, 1327 S. 27/19 Mart 1909.

Özellikle, muhatabın siyasal iktidarın odağı olan Bab-ı Ali olduğu düşünüldüğünde dilekçenin ifadelerinin oldukça cüretkâr, hatta tehditkâr ve dolayısıyla ilginç olduğu görülmektedir. Bu sayıca az ancak dolu dolu cümlelerde ima yoluyla ya da açıkça siyasal iktidarın müzakeresi söz konusudur. Müzakerenin yolu ise yeni rejimin resmi söylemini oluşturan iddiaları bizzat rejimin merkezinin yüzüne vurmak olarak seçilmiştir. Özünde, Hızır devlet görevlilerinin vazifelerini icra ederken hukuka uygun davranmak zorunda olduklarını vurgulayıp, adaletin varlığının ancak bu şekilde anlaşılabileceğini de belirterek aksi taktirde devlet otoritesinin meşruiyetini yitireceğini ve dolayısıyla haksızlığa uğrayanlar için söz konusu otoriteyi tanıma zorunluluğunun ortadan kalkacağını söylemektedir. Daha kavramsal düzlemde ifade edilirse, burada hukuk devleti ve insan hakları ilkeleri dile getirilip vurgulanmaktadır. Bir devlet dairesine gidilip resmi bir talebi dile getirmenin ve burada hukuk çerçevesinde muamele görmenin herkes için doğal haklardan olduğu ve bu hakların hukukun uygulanmasını sağlamak zorunda olan siyasal iktidarın güvencesinde olması gerektiği neredeyse açıklıkla ifade edilmiştir. Adalet ise soyut biçimde, var olan hukukun uygulanması olarak, kavranmıştır. Kasaba esnafından, sıradan bir insanın devletle olan ilişkisi hukuk ve hukuka dayalı adalet anlayışı üzerinden kurgulanmakta ve bu insanın gözünden siyasal iktidarın müzakeresi anlamında siyaset bu anlayış doğrultusunda yürütülmektedir.

Çorapçı Hızır'ın Binbaşı Hüseyin Efendi ve onun gibi hukuku ihlal eden devlet görevlilerini "istibdat yadigarları" olarak nitelemesi çarpıcı ve dikkate değerdir. İstibdattan kastedilen II. Meşrutiyet'i önceleyen II. Abdülhamit Dönemidir. İstibdatla hukukun temel alınmadığı, devlet yönetiminin keyfiyete dayalı olarak yürütüldüğü, birey haklarının kolayca göz ardı edilebildiği ve tüm bunların münferit olmaktan ziyade yaygın olmakla birlikte yapısal hale geldiği bir düzen anlaşılmaktadır. İşkencenin varlığı ve yaygınlığı, açıkça söylenmeden, keyfiyet ve hukuksuzlukla özdeşleştirilmiştir. Burada işkencenin halihazırda kanunen yasak olmasının yanı sıra, insanların zihinlerinde keyfiyet ve zulümle özellikle ilişkilendiriliyor olması muhtemeldir. Başka bir deyişle, işkence keyfi ve hukuk dışı yönetme anlayışına sembol teşkil eden bir pratik olarak görülmektedir.

Yukarıda da belirtildiği üzere Drama esnafından biri tarafından gönderilmiş olan söz konusu dilekçe özünde Jön Türk Devrimi ve II. Meşrutiyet yönetiminin resmi söylemini içinde barındırmaktadır ki bu durum dilekçenin devrimi hemen izleyen aylar içinde, yani yeni yönetim henüz yerleşme aşamasındayken, gönderildiği düşünülünce daha da önem kazanmaktadır. Jön Türkler resmi söylemlerini Fransız Devrimi'nden ödünç almış oldukları eşitlik, özgürlük ve kardeşlik ilkeleri üzerinde yapılandırmışlardır. 1878 yılında II.

Abdülhamid tarafından askıya alınmış olan anayasanın içeriğini demokratikleştiren birtakım düzenlemelerle yeniden ilanı, serbest ve eşit katılıma dayalı seçimler üzerinden parlamentonun toplanması ve dahası temel hak ve hürriyetler temelinde can, mülkiyet ve onur dokunulmazlığı ve ifade ve örgütlenme özgürlüğünü de içeren ve yurttaşlık bağlamında herkesin eşit düzeyde yararlanması öngörülen birtakım yasal reformlar gerçekleştirilmiştir. Vurgulamak gerekirse gerek siyasete ve yönetime katılım gerekse hak ve hürriyetlere sahip olmak açısından etnik-dinsel kimlik veya sosyal statü gözetilmeksizin herkesin yurttaş statüsü kazanması öngörülmüştür.[6]

Söz konusu yenilikler Çorapçı Hızır'ın dilekçesinin gönderildiği Makedonya bölgesi açısından özellikle önem kazanmaktadır. Zira Makedonya Temmuz 1908 Devrimi'ni önceleyen yıllarda yoğun silahlı çatışmalara ve dolayısıyla sürekli güvensizlik ve kaos ortamına sahne olmuştur. Çatışmalar etnik-milliyetçi söylem ve taleplerle yola çıkan örgütlerle devlet arasında ve yine söz konusu örgütlerin kendi aralarında gerçekleşmiştir. Söylem düzeyinde etnik-milliyetçilik ön planda olmakla birlikte sorun özünde önemli ölçüde sosyal-ekonomik eşitsizlik ve sorunları barındırmaktadır.[7] Jön Türklerin başlangıçta belki de en temel iddiası eşit yurttaşlık temelinde ortak aidiyet duygusuna dayalı bir toplum yaratmaktır. Nitekim Fransız Devrimi'nden ödünç alınan kardeşlik ilkesi anlamını burada bulmaktadır. Söz konusu iddia toplumda, farklı kesimleri içerecek şekilde, barış içinde yaşama ve gelecek kurmaya dair hatırı sayılır düzeyde umut ortaya çıkarmıştır. Zira Hızır'ın Jön Türk Devrimi'ni "alkışlarla istikbal eylediğimiz hürriyet" şeklinde ifade etmesinin retorikten ibaret olmadığı devrimi izleyen günlerde ve yine özellikle Makedonya'da bir festival atmosferinde gerçekleşmiş olan kutlamalar düşünüldüğünde görülecektir.[8]

Söz konusu dilekçenin içeriğiyle Jön Türk yönetiminin resmi söyleminin örtüşmesi bağlamında Hızır'ın kendisine işkenceyle muamele ettiğini söylediği Binbaşı Hüseyin ve onun gibi davranan devlet görevlileri için "istibdat yadigarları" nitelemesini bir kez daha vurgulamak gerekir. Meşruiyet söylemi oluştururken Jön Türk Rejimi hayata geçirmeyi vadettiği birtakım ilke ve değerlerin yanı sıra kendisinden önceki ve onu ortadan kaldırarak iktidarı elde ettiği II. Abdülhamit döneminin olumsuzlanmasına dayanmıştır. Söz konusu

[6] Bkz. Tark Zafer Tunaya, Hürriyet'in İlanı: *II. Meşrutiyet'in Siyasi Hayatına Bakışlar*. İstanbul: Baha Matbaası, 1959. Aykut Kansu, *The Revolution of 1908 in Turkey*. Leiden; New York: Brill, 1997.

[7] Nadine Lange-Akhund, *The Macedonian Question, 1893-1908, from Western Sources*. New York: Columbia University Press, 1998.

[8] Bkz. Michelle U. Campos, *Ottoman Brothers: Muslims, Christians and Jews in Early Twentieth-Century Palestine*. Stanford, California: Standford University Press, 2011, 1-7, 59-92.

söylemde II. Abdülhamid dönemi yeni rejimce siyasi-ahlaki açıdan iyi olarak öne sürülen adeta her şeyin zıddını temsil eder görünmektedir. Öyle ki resmi söylemde keyfi ve baskıcı anlamına gelen istibdat kavramı yaygın olarak "devr-i istibdat" şeklinde ve II. Abdülhamit rejimiyle eş anlamlı olarak ifade bulmuştur. Üstelik, aynı zamanda yeni rejim için hürriyet ifadesinin yeni rejimle neredeyse eş anlamlı olarak kullanıldığı görülmektedir.[9] Dolayısıyla, Hızır'ın dile getirdiği niteleme yoğun anlam taşımakta ve oldukça bilinçli olsa gerektir.

Dilekçenin içerdiği çarpıcı ifadeleri Drama esnafından Hızır bizzat kendisi mi düşünmüştür? Yazılan ifadelerin anlamının ne ölçüde bilincindedir Hızır? Her ne olursa olsun, dilekçenin Makedonya'da bir kasabadan gönderilmiş olması, burada Jön Türk, rejiminin resmi söyleminin ve ötesinde söz konusu söylemin içerdiği ilke ve düşüncelerin anlamının önemli ölçüde kavranmış ve yaygın olarak gündemde olduğu izlenimini uyandırmaktadır. Söz konusu izlenimse, ilerleyen sayfalarda görüleceği üzere, II. Meşrutiyet Dönemi'nin ilk yıllarında Çorapçı Hızır'ın dilekçesinin istisnai hatta sıra dışı olmadığı gözlediğinde pekişecektir. Zira yeni rejimin söylemi ve önerdiği ilkelere dair benzer düzeyde bir bilincin ve yine bunlar üzerinden siyaset yapma çabasının işkence suçlamasıyla yazılmış olan dilekçelerde genel ve yaygın olduğu söylenebilir. Vurgulamak gerekirse, söz konusu dilekçelere genel anlamda bakıldığında Jön Türk rejiminin neden tarihsel bir dönüm noktası teşkil etme iddiasında olduğuna yönelik toplumca özellikle sıradan insanları da içeren şekilde yoğun sayılabilecek düzeyde bir farkındalık açığa çıkar. Burada, hukuk devleti, hakları koruyan hukuk, hukuku uygulamakla yükümlü devlet ve bu bağlamda anlaşılan bir adalet kavramı kendini gösterir.

İnsan Halkları, Eşitlik ve Adalet

1912 yazında Çukurova'dan, Adana'ya bağlı Ceyhan kazasından, İstanbul'a bir telgraf çekilir. Ceyhan'a bağlı Bulak köyü civarından Asiye isimli bir kadın kendisiyle birlikte yine hepsi kadın olan on arkadaşı adına köylerine gelen jandarmalar tarafından ağır işkenceye maruz bırakıldıklarını iddia etmektedir.[10] Anlatıldığına göre, uzun yıllardır işlemekte olduklarını iddia ettikleri münaazaalı topraklardan Adana valisi Nedim Bey ve Ceyhan kaymakamınca sürülmek istenmektedirler. Bu doğrultuda almış oldukları emri uygulamak üzere geldiklerini söyleyen jandarmalar, kadınlara kocalarının nerede

[9] Bkz. Tunaya, *Hürriyet'in İlanı*. Sina Akşin, *Turkey From Empire to Revolutionary Republic: The Emergence of the Turkish Nation from 1789 to the Present*, çev. Dexter H. Mursaloğlu, New York: New York University Press, 2007.

[10] BOA, DH. H. 9/43, 1330 N. 22/4 Eylül 1912.

olduklarını sormuşlar. Asiye'nin söylediğine göre erkeklerin tamamı bir kısmı münaazalı topraklar meselesinden dolayı hapiste diğerleriyse aynı konuyla ilgili mahkeme sürecini takip etmekte olmak üzere Adana'dadırlar. Bunun üzerine, kadınların söylediğine göre, jandarmalar kendilerine tüfekleriyle vurmaya başlamışlar ve sonra ellerini bağlamak ve hatta dişlerini sökmeye çalışmakla devam etmişler. Kanlar içinde kaldıklarını söyleyen kadınlar hemen savcılığa gidip resmi şikâyette bulunduktan sonra söz konusu telgrafı çektirmişler. Telgraf kadınların şikâyetin muhatabının Harbiye Nezareti olduğunu zannetmeleri nedeniyle Harbiye Nezareti Adliye Dairesi'ne gönderilmiş. Oysa kaymakam ve vali Dâhiliye Nezareti'ne bağlı oldukları için telgraf nihayetinde buraya havale edilmiş. Telgrafın hemen olayın gerçekleştiği gün çekilmiş olduğu vurgulanmayı hakkediyor.

İşkence muamelesiyle karşılaştıkları iddiasını taşıyarak söz konusu kadınların ivedilikle, hemen olaydan sonra ve muhtemelen bir tıbbi muayene talebiyle birlikte savcılığa koşmuş olmaları böyle bir durumda izlenmesi gereken yasal prosedüre dair var olan yoğun farkındalığı göstermekle birlikte, yine hemen akabinde ayrıca İstanbul'a çekilmiş telgraf yine çarpıcı ifadeler içermekte. "Kavanin-i mevcude sayesinde her ferdin hukuku adliyece temin edilmekte olduğu… halde" diye başlıyor dilekçe, yani mevcut kanunlar sayesinde her bireyin hakları mahkemelerin güvencesi altındadır diyerek. Burada hak talebi kanunlara dayandırılarak, yani hakların kaynak ve güvencesi kanunlardır denilerek hukuk devleti ve insan hakları ifade edilmektedir. Kadınlar daha sonra "biz insan ve Osmanlı değil miyiz?" diye sorarlar. Jön Türklerin eşit yurttaşlık temelinde Osmanlılık kimliği ve ortak aidiyet söylemine atfen olsa gerek. Örtülü bir şekilde, sıradan, yoksul ve köylü hatta belki kadın olsak da Osmanlı ülkesinde yaşıyor ve insan olmak itibariyle biz de yurttaşız demektedirler. Dolayısıyla diğer tüm yurttaşlar gibi insanca davranılmayı hakkettiklerini ima ederler. Bu iddia işkence muamelesinin insanca olmadığı, insanca olanın hukuk içerisinde, kanunların öngördüğü şekilde davranılmak olduğu düşüncesine dayanır. Nihayet, maruzatlarıyla ilgili yapılması gerekenin gerçekleştirilmesini "adalet-i kanun ve meşrutiyet-i idare namına" talep etmektedirler. Burada, yine, kaynağı kanunlar ve ancak kanunların uygulanmasıyla gerçekleşecek olan bir adalet anlamı söz konusudur. Buysa tıpkı resmi söylemde olduğu gibi dilekçede de meşrutiyetle özlü şekilde ifade bulmuştur.

Çukurova'dan köylü kadınların sosyal-ekonomik konumdan yola çıkarak düşünmekte oldukları insan haklarına dayalı eşitlik ve yurttaşlık anlayışı Rum Tanaşça çok daha somut ve doğrudan, daha ziyade resmi söylemde olduğu

şekilde kavramları dile dile getirerek söylenmiştir.[11] Tanaş 1910 yazında Bursa'da polislerce kasaturayla darp da içinde olmak üzere kötü muamelelere maruz kaldığını söylemektedir. Esnafından olduğu anlaşılan Tanaş yaşamış olduklarını öncelikle "hürriyet-i şahsiyeye taarruz" diye nitelemektedir. Kişisel hürriyetlerin bizzat mevcut kanunlarca vazedildiğini vurgular ve aynı zamanda polislerin davranışlarının "istibdat icra etmekten ibaret" olduğuna dikkat çeker. Dolayısıyla, bir yana "milletin hukuku" diye ifade ettiği kişisel hak ve hürriyetler bir yanaysa muhtemelen II. Abdülhamid dönemi çağrışımıyla gündeme getirmek istediği istibdat yani keyfi ve baskıcı yönetme biçimini koymak yoluyla tezat oluşturarak iddiasını güçlendirmek ister.

Temmuz 1908 Devrimi ve II. Meşrutiyet'i "hürriyet" olarak ifade eden Tanaş, "istibdad icra etmekten ibaret" olan davranışlarını *"*adalet ve müsavat nokta-yı nazarlarına külliyen muğayir" bulduğu polislerin cezalandırılmasını halihazırda ve resmen talep etmiş olduğunu da ekler. Bilindiği üzere eşitlik anlamına gelen ve hürriyet ve kardeşlikle birlikte Jön Türk Devrimi'nin üç sloganından birini oluşturan, müsavata özellikle Hristiyan, ya da gayrimüslim, olması üzerinden vurgu yapar Tanaş. Tanaş için müsavat öncelikle Jön Türk Rejiminin de ortak Osmanlılık kimliği ve eşit yurttaşlık bağlamında vurguladığı üzere farklı etnik-dinsel kimliklerden herkesin, özellikle Müslüman ve gayrimüslimlerin, hukuk çerçevesinde eşitliği demektir. "Hristiyan olduğumuzdan mıdır nedir" diye sorar açıkça ve ironiyle, neden böyle muameleye maruz kalıyorum diye şikâyet ederken. Sonra, daha güçlü bir ironiyle, "Hristiyanların darp edilmelerini…bilumum Osmanlılar görürler de Bursa'daki Meşrutiyet-i İdare memurlarının adalet ve müsavatperverliklerini öğrenirler" diye yazar. Adaletten öncelikle hukukun güvencesinde eşitliği kastetmektedir.

Zaman-ı İstibdatta bile!..

II. Meşrutiyet döneminin ilk yıllarında işkenceyle ilgili şikayetleri içeren dilekçelerde gözlenebilen belki de en yaygın durum önce de anlatılmış olan istibdat kavramı üzerinden II. Abdülhamit dönemiyle kurulan tezattır. Buna, yine yaygın olarak, karşılaşılan muamelenin devir ya da zaman-ı istibdatta bile görülmediği ifadesi eşlik eder. Örnekleri çoğaltmak istersek: Çorapçı Hızır'ın dilekçesinin iki ay kadar sonrasına rastlayan, yine Drama'dan, Susağırı adlı köyden İsmail ve İbrahim'in Makedonya bölgesinde idari reformlar gerçekleştirmekle sorumlu olan Rumeli müfettişliğine ilettikleri Drama

[11] BOA, DH. MUİ., 101/33, 1328 B. 28/5 Ağustos 1910.

kaymakamına yönelik işkence şikâyeti,[12] Samsun'a bağlı Çanakça köyünden bir grup Rum köylünün jandarma şiddetine maruz kalmış olma iddiasıyla Bab-ı Ali'ye çektikleri telgraf,[13] ve Yozgat'a bağlı Kızılkoca nahiyesi müdürü Muhsin Bey tarafından Ermeni köylülere asker kaçaklarının yerlerini öğrenmek gayesiyle işkence edildiği şikayetiyle köylüler adına Ermeni Patrikhanesince Adliye Nezareti'ne gönderilen dilekçe.[14] Buralarda hep aynı tezat ve ifadeye rastlamak mümkündür. Pekiştirmek için, işkence muamelesi ve devlet görevlilerinin istibdatvari davranışlarıyla meşruti idare arasındaki uyuşmazlık da söz konusu dilekçelerde yer yer açıkça dile getirilmiştir.

Neden işkence muamelesi bu denli istibdatla özdeşleştirilmiştir dönemin dilekçelerinde? İstibdat kavramının iktidarın söyleminden ödünç alındığı açık olsa da içerdiği anlama dair ne ölçüde bir bilinçlilik hali vardır? Şimdiye kadar anlatılmış olan dilekçelerde resmi söylemden esinlenerek söylenmiş olsalar da insan hakları, eşitlik, yurttaşlık ve hukuk gibi kavramların anlamına dair bir bilinçlilik halinin varlığı görülebilir ya da en azından kolayca sezilebilir. Kavramlar içi boş şekilde kullanılmaktan ziyade tarihsel ve toplumsal bağlam ve anlam açısından önemli ölçüde anlaşılarak ve üzerinden siyaset yapılmaya çalışılarak dile getirilmiş görünmektedir. İstibdatın karşıtı öncelikle hukuk devleti olarak düşünülünce buna ilişkin ipuçları özellikle kendini gösterir.

Oldukça yaygınlıkla, dilekçelerde işkence yönetimde keyfilikle bir tutulmuştur. Elbette hukuk dışı bir eylem keyfidir, yine de işkence şikâyet olunurken sık sık özellikle keyfiyetin vurgulanarak dile getirilmesi üzerinde özellikle düşünülmesi gereken bir durum olarak görülebilir. Yer yer işkencenin keyfi ve hukuk dışı olduğu söylenmenin yanı sıra karşılaşılan, şikâyet konusu olan durumda nasıl hareket edilmesi gerektiği de dile getirilmiştir. Dilekçeler okundukça İstanbul'a dilekçe gönderilmeden önce savcılığa başvurmak ve tıbbı muayene raporu almak gibi izlenmesi gereken adımlarla ilgili farkındalığın yanı sıra aslında toplumun geniş kesimlerinde idari ve yasal prosedürlere dair genel bir farkındalığın da olduğu izlenimi oluşmaktadır.

Mesela 1910 yazında Kastamonu'ya bağlı Abana nahiyesinden Hacı Muhsinzade Mahir Dahiliye Nezareti'ne gönderdiği dilekçede[15] bir süre önce şüpheli olarak tevkif edilip nezarette jandarmalar tarafından işkenceye maruz bırakıldığından şikâyet etmekle birlikte jandarmaların aslında yaygın olarak kasaba halkına şiddet uyguladığını da ekler. Maruz kaldığını söylediği işkence

[12] BOA, TFR. ISL. 210/20922, 1327 Ca 18, 7 Haziran 1909.
[13] BOA, DH. H. 68/43, 1331.N.11/14 Ağustos 1913.
[14] BOA, DH. MTV. 42/4, 1331 C. 04/11 Mayıs 1913.
[15] BOA, DH. İD. 112-2/18, 1328 B. 03/11 Temmuz 1910.

muamelesini hukuk dışı bir ceza olarak gören Mahir ısrarla tevkif ve ceza için mutlaka bir mahkeme kararı olması gerektiğini anlatır. Son olarak "bunların keyfi muamelesine tahammül edilememektedir!" der. Öte yandan, 1911 Şubat'ında Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti'ne gönderilen bir dilekçede,[16] İstanbul Fener'den Andon bir gün önce bir tavernada eğlenirken Fener Polis Karakolu'ndan çağrıldığını ve gittiğinde neden çağrıldığı dahi söylenmeden polis komiseri Kerim Bey tarafından sopayla dövüldüğünü iddia eder. Eğer hakkımda bir suçlama varsa diye devam eder Andon, ya da bir suçtan dolayı şüpheliysem, polisin görevi resmî belgeleri hazırlayıp mahkemeye göndermekten ibarettir. Andon'a göre maruz kaldığı durum "şayan-ı teessüftür ve devr-i meşrutiyet polisine yakışmaz bir harekettir."

II. Meşrutiyet Dönemi dilekçelerinde işkence muamelesinin varlığı ya da yokluğu adeta insan hakları, eşitlik ve en önemlisi hukuk devleti gibi ilkelerin ne ölçüde hayata geçtiğinin bir tezahürü olarak ortaya çıkmaktadır. İşkence muamelesinin var olmaması, söz konusu ilkelere dayalı olarak, Jön Türklerin tarihsel bir kopuş ya da yepyeni bir başlangıç teşkil etme söylemine dair beklentinin çok önemli bir unsurudur. Çeşitli toplum kesimlerinden insanların ortak ifadelerine göre işkence artık geride kalmıştır. Bu beklenti üzerinden siyaset yapma eğilimi oldukça güçlüdür. Buradan işkencenin II. Meşrutiyet'le birlikte yasaklandığı ya da en azından önceleri iktidarın toplumca müzakeresi açısından önemli bir gündem oluşturmadığı izlenimi uyanmaktadır. Özellikle gerek iktidarın söyleminde gerekse toplumun çeşitli kesimlerince dilekçelerde dile geldiği şekilde işkence ve ona bağlı tüm siyasi ve ilkesel olumsuzlukların adeta simgesi olarak ortaya çıkan II. Abdülhamid Dönemi'nde işkencenin sorun ve gündem oluşturması bakımından durum neydi diye merak edilebilir.

Öncelikle belirtilmelidir ki, Osmanlı İmparatorluğu'nda bir cezalandırma ve sorgulama biçimi olarak işkence Tanzimat'la birlikte 1840'lı yılların başlarından itibaren 1850'lerin sonlarına varan bir süreç içinde aşamalı olarak yasaklanmıştır. Söz konusu yasağı içeren ceza kanunları işkencenin kabul edilemezliğini Tanzimat'ın ilkelerini belirleyen Gülhane Hatt-ı Hümayunu'nun resmi Osmanlı hukuk anlayışına kattığı ve herkes için geçerli olmak üzere insan onurunun mukaddes ve dolayısıyla dokunulmaz olması ilkesine dayandırmıştır.[17] İşkencenin yasaklanması Tanzimat reformlarının düşünsel altyapısını oluşturan hukuk devleti ilkesiyle de derin ve nazik bir ilişki içindedir. Tanzimat reformlarına rehberlik eden söz konusu anlayış Tanzimat'ı önemli ölçüde

[16] BOA, DH. EUM. KADL. 10/23, 1329 Ra. 11/12 Mart 1911.
[17] Ahmet Gökçen, *Tanzimat Dönemi Ceza Kanunları ve Bu Kanunlardaki Ceza Müeyyideleri*. İstanbul: Ahmet Gökçen, 1989, 95-98, 110, 136.

yönlendiren Mustafa Reşit Paşa'nın ifadesiyle bir mekanizma gibi, yani rasyonel bir şekilde işleyen, yönetimde keyfiyet ya da devlet görevlilerinin inisiyatifine mümkün olduğunca yer bırakmayan, bir devlet tahayyülüne dayanmaktadır.[18] Dolayısıyla, söz konusu tahayyüle göre hukuk kuralları ve yasal prosedürler üzerinden tüm yasal, resmi süreçler oldukça belirli ve öngörülebilir olmalıdır. İşkence eylemiyse doğası itibariyle ya da özünde keyfiyete dayanmaktadır.

On Dokuzuncu Yüzyıl ortalarına kadar en yaygın cezalandırma yöntemi olmakla birlikte sorgulama için de sık sık başvurulan işkenceyle ilgili, yasal olarak vazedildiği durumlarda dahi sürecin öngörülebilir kılınması, özellikle çekilen acının ölçüsünün belirlenmesi neredeyse imkansızdır. Zaten, işkence çok yaygın olmakla birlikte çoğu durumda devlet görevlilerinin kendi inisiyatiflerine dayanarak giriştikleri bir eylemdir. Osmanlı resmi yönetim anlayışında yönetme süreçlerinin genellenip öngörülebilir, ölçülebilir ve dolayısıyla herkes için eşitçe uygulanabilir olması doğrultusunda yapısal bir dönüşümün yansımasıdır işkence yasağı. Doğası itibariyle söz konusu doğrultunun yanı sıra sorgulamayla ilgili, ortaya çıkardığı sonuç ölçülebilir ve bilimsel olarak doğrulanabilir olmaktan uzak olduğu için yeni yönetme anlayışıyla yoğun bir çelişki içindedir.[19] İşkenceyle ilgili insan onurunun dokunulmazlığı ve dolayısıyla insan haklarının yanında ve ötesinde böyle bir durum söz konusudur.

On Dokuzuncu Yüzyıl ortalarına kadar, ceza hukukuyla ilgili süreçlerde devletle olan karşılaşmalarında, sıradan insanlar büyük ölçüde yönetici ya da memurların keyfiyeti içerisinde ve sık sık işkence muamelesiyle yüz yüze gelmektedirler.[20] On Dokuzuncu Yüzyıl ortalarından itibaren işkencenin hukuken yasaklanmış olması geniş toplum kesimlerinde artık her şeyin değişeceği, farklı olacağı yönünde bir izlenim ve beklenti yaratmış olsa gerek. İşkencenin yasaklanmasıyla birlikte, Tanzimat reformları ceza kanunları üzerinden suç ve cezaları elden geldiğince tanımlayarak belirginleştirip artık temelde bedensel olmayan cezaları ölçülebilir kılmakla birlikte ceza hukukuyla ilgili resmi süreçleri oldukça belirli ve ayrıntılı yasal prosedürlere dayandırma yolunu

[18] Şerif Mardin, "Tanzimat Fermanı'nın Manası: Yeni Bir İzah Denemesi," Halil İnalcık ve Mehmet Seyitdanlıoğlu (der.) *Tanzimat: Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu,* İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2012, 148-152.

[19] İşkencenin söz konusu niteliğini kavramsal ve tarihsel bir çerçeve içinde anlamak için bkz. Talal Asad, "On Torture, or Cruel, Inhuman and Degrading Treatment," *Social Suffering* içinde, der. Arthur Kleinman, Veena Das ve Margaret Lock. Berkeley: University of California Press, 1997. Khaled Fahmy, "Justice, Law and Pain in Khedival Egypt," *Standing Trial* içinde, der. Badouin Dupret. London; New York: IB Tauris, 2004.

[20] Bkz. Rudolph Peters, *Crime and Punishment in Islamic Law: Theory and Practice from the Sixteenth to the Twenty-First Century*, Cambridge, UK and New York: Cambridge University Press, 2005, 69-92.

izlemiştir. Dolayısıyla gündelik hayat düzleminde, devlet yönetiminde artık keyfiyet ve onun sıradan insanların gözünde en belirgin çağrışım ve tezahürü olan işkence ortadan kalkmış ve yerini kurallar almış olmak gerekir.

Hemen 1840'lı yıllardan itibaren imparatorluğun kırsal, taşra hatta ücra bölgelerinden İstanbul özellikle Bab-ı Ali'ye gönderilen ve işkence muamelesine maruz kalmış olma şikayetlerini içeren dilekçelerde daha ziyade işkenceyi çağrıştırdığı anlaşılan keyfiyetin sona erdiği ve yerini kanunların aldığına dair bir farkındalık ve ötesinde heyecanın izini sürmek mümkündür. Bu dilekçelerde aynı zamanda hukuk kuralları doğrultusunda muamele görmeyi bir hak olarak görme eğilimi de kendini gösterir. Yine işkencenin kanunca yasak olmasını Tanzimat'la özdeş olarak gören ve adaletin Tanzimat adına talep edilip işkencenin Tanzimat'la zıtlığını dile getiren ifadelere rastlamak mümkündür. Yüzyıllarca varlığı adeta gelenekselleşmiş ve resmi söylem ve düşüncede sorun olarak değil neredeyse doğal görülmüş bu muamelenin birdenbire yasaklanmış olmasının bilindiği gibi yeniden düzenleme, yeni bir nizam kurma demek olan Tanzimat kavramının sıradan insanlar için belki de en somut ifadesi olduğu da sezilebilir.[21]

Dilekçelerde ortaya çıkan söylemin adeta yansımalarının bu yıllarda İstanbul'un yerel idarecilere hitaben kullandığı dilde de görmek mümkündür. Çarpıcı örnekler üst mahkeme konumunda olan Meclis-i Vala'nın işkence şikayetlerine dair yerel mahkeme kararlarıyla ilgili düştüğü notlar[22] ve Bab-ı Ali tarafından çeşitli eyaletlere gönderilmekte olan yazılardır. Bu yazılarda, Bab-ı Ali işkencenin artık yasak olduğunu, asla hoş görülemeyeceğini ve ceza hukukuyla ilgili süreçlerde belirgin yasal prosedürlerin takip edilmesi zorunluluğunu vurgulamıştır. Ayrıca, valilerin yerel devlet memurlarının bu yönde davranmalarını sağlamaları gerektiği vurgulanarak ve öğretici bir üslupla anlatılmıştır. Anlatılanlar Tanzimat'ın bir dönüm noktası, bir kırılma, bir başlangıç ve işkence yasağının da bunun önemli bir boyutu olduğuna dair ifadelerle güçlendirilmiştir.[23]

Tanzimat'ın öngördüğü ve yapılandırmak yolunda önemli adımlar attığı hukuk üzerinden kurumsallaşmış ve dolayısıyla rasyonel şekilde işleyen devlet anlayışı doğrultusunda atılan adımlar II. Abdülhamit Dönemi'nde artarak ve güçlenerek sürmüştür. Bu yıllar özellikle sıradan insanların devletle yüz yüze geldikleri ve özellikle de ceza hukukuyla ilgili alanların hukuk çerçevesinde kurallara bağlanması yönünde önemli reformlara tanıklık eder. Başlarında ilan

[21] BOA, A. MKT. 86/61, 1265 Za 16/3 Ekim 1849.
[22] BOA, A. MKT. UM. 123/86, 1269. R. 15/26 Ocak 1853. BOA, A. MKT. MVL 4/49, 1263 Ra. 13/1 Mart 1847.
[23] BOA, A. MKT. MHM. 1/96, 1262 M.13/12 Ocak 1846. BOA, A. MKT. 227/96, 3 Ekim 1849.

edilmiş olan anayasanın iki yıl kadar sonra askıya alındığı ve siyasal muhalefete yönelik yoğun hak ihlallerinin yaşandığı bu dönemde, öte yandan, gündelik hayat düzleminde devlet yönetimin hukuk devleti ilkesiyle oldukça bağdaşık olarak düzenlenme çabası kolayca görülebilecek bir olgudur.[24]

Söz konusu olgu dönemin işkence şikayetiyle yazılmış olan dilekçelerinde de kendini açığa çıkarır. İlginç ve oldukça ironik şekilde bu dönemin dilekçeleri öne sürülen kavram ve ilkeler ve bunlar üzerinden iktidarın müzakeresi niyeti açısından II. Meşrutiyet dönemi dilekçeleriyle yapısal bir benzerlik göstermektedir. Böyle bir karşılaştırma yapılınca, görülen tek belirgin fark bu dönemde patrimonyal bir meşruiyet söylemi hâkim olmasından dolayı dilekçelerin de bu yönde bir retorik içermesidir. Dolayısıyla, adil ve merhametli ve geleneksel Osmanlı siyasal düşüncesinde olduğu gibi sıradan insanları devlet görevlilerinin zulmünden koruyan bir padişah tahayyülü söz konusudur. Ne var ki adalet talebi kaynağını temel hak ve hürriyetlerden alan bir hukuk anlayışına dayandırılmış ve padişahtan hukukun doğru şekilde uygulanmasını sağlaması talep edilmiştir. Vurgulamak gerekirse, hakları koruyan ve adaleti sağlayan asıl özne hukuk olarak ortaya çıkmaktadır.

Aralık 1893'te Yıldız'a ve II. Abdülhamd'e hitaben İzmit'e bağlı Geyve kazası halkı adına eşraftan bir grup, gayrimüslimlerin önde gelenleri ve ayrıca buraya bağlı Akhisar köyünün muhtar ve ihtiyar heyeti imzalı bir dilekçe gönderilmiştir.[25] Geyve kaymakamı Behçet Bey'in bölge halkına alışkanlık halinde işkence muamelesinde bulunduğundan şikâyet edilmektedir. Bu yönde uzun tasvir edilen örnekler içeren dilekçe, padişaha yönelik övgü ve iltifatların yanı sıra sadakat bildirmeyi de ihmal etmez. "Efkâr-ı adalet-i şahaneleri" yani padişahın adalet anlayışının temelinin "tebaa-yı sadıkanelerinin temin-i hukuk ve hürriyetleri" olduğu söylenir. Sonra, bu yolda günbegün hem yasal düzenlemeler yapılmakta hem de söz konusu yasaları uygulamak üzere ehil memurlar yetiştirilmekte olunduğunun bilinmekte olduğu vurgulanır. Nihayet, tüm bunlarla kaymakamın davranışlarının ne kadar çelişkili olduğu belirtilerek adalet talebinde bulunulur. Kurumsallaşan ve hukuka dayalı bir yönetme biçimi belirtilip siyasi iktidarın gündelik yaşamdaki tezahürlerinin buna uygun olması gerektiği

[24] Stanford J. Shaw ve Ezel Kural Shaw, "Chapter III: Culmination of the *Tanzimat*: The Reign of Abdülhamid II, 1876-1909," *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey: Reform, Revolution and Republic: The Rise of Modern Turkey*, Cambridge; New York: Cambridge University Press, 2002. Eric J. Zürcher, "Chapter VII: Reactionary Despotism or Culmination of Reforms?: The Reign of Abdülhamid II," *Turkey: A Modern History*, London; New York: IB Tauris, 2004. Avi Rubin, *Ottoman Nizamiye Courts: Law and Modernity*, New York: Palgrave; Macmillan, 2011.

[25] BOA, BEO 156/11667, 1310 B. 30/17 Şubat 1893.

söylenir. Her ne kadar oldukça saygılı ve itaatkâr bir üslup bulunsa da bu gerekliliğin hayata geçmesini sağlamak padişahın önüne adeta bir yükümlülük olarak sunulur. Dolayısıyla, ima yoluyla da olsa, padişahın otoritesinin meşruiyetini müzakere etme çabası da sezilebilir.

Yine Tanzimat'tan II. Meşrutiyet'e, işkence şikayetlerinde yaygın olarak görüldüğü üzere işkence olmasa ne yapılması gerekirdi sorusu da yanıtlanır sık sık. Mesela 1906 kışında Selanik'e bağlı Yenice-i Vardar kazasından Rumeli Müfettişliği'ne gönderilen bir dilekçede,[26] tevkif altındayken sorgulanmak amacıyla jandarma tarafından falakaya yatırılmak suretiyle işkenceye maruz kaldığını söyleyen bir Bulgar köylüsü "kabahatimiz var ise kanunen muhakememizi icra ederler. Darp etmeleri muvafık-ı adalet değil" der.

1890lı yılların sonlarına doğru Diyarbakır'a bağlı Palu kazası kaymakamı Tevfik Bey jandarmalarla birlikte bir Ermeni köyüne giderek köylüleri jandarmalara kırbaç, sopa ve değnekle dövdürdükten sonra tevkif etmekle suçlanmaktadır. Köylüler ayrıca tevkif altındayken jandarma tarafından dövüldüklerinden şikâyet ederler. Yine köylülerin ifadelerine göre kaymakam kendilerine "siz eşhas-ı muzırradan ve komitacı takımındansınız" demiştir. Dolayısıyla siyaset içerikli yasadışı faaliyetler içinde olduklarını iddia etmiştir. Konuyla ilgili Palu'nun bağlı bulunduğu Ergani Ermeni piskoposu Ergani mutasarrıfına ve Ermeni Patriği Dahiliye Nezareti'ne iki ayrı dilekçe gönderir.[27] Piskopos kaymakamın davranışlarının köylülere husumeti bulunan büyük toprak sahibi üç kişinin kışkırtmasıyla gerçekleştiğini söyledikten sonra "eşhas-ı muzırradan" olsalar bile mahkemelerce soruşturulup yargılanmalılar der, dolayısıyla kaymakamın yaptığı tamamen hukuk dışıdır. Piskoposa göre zavallı köylüler kaymakamın bu denli hareketlerine artık dayanamamaktadırlar. Devam ederse başka bir yere göçmek zorunda kalacaklardır. "Lütfen ve merhameten" gereken şekilde müdahale edilmesi talebiyle biter dilekçe.

Bilindiği gibi devletin bu yıllarda ve özellikle bu bölgede Ermeni siyasi faaliyetlerine karşı yoğun bir hassasiyeti vardır. Piskoposun yasadışı faaliyetler içinde dahi olsalar onlara hukuk çerçevesinde davranılmalı ifadesi oldukça çarpıcı ve cüretkâr olarak görülebilir dolayısıyla ve aslında toplumdaki hukuk devleti kavrayış ve beklentisinin derinliğini gösterir. Bu durum Ermeni Patriği'nin dilekçesinde daha da açığa çıkar. Patrik kaymakamın davranışlarından dolayı ahalinin sıkıntı ve panik halinde olduğunu yazar. Dolayısıyla, padişahın böyle bir duruma rıza göstermeyeceği açık olduğu halde, kaymakam sükûnet ve güvenliği tehdit etmektedir. Kaymakam, der Patrik, sadece 25 yaşında ve

[26] BOA, TFR. I. AS 33/3232, 1321 M. 30/26 Mart 1906.
[27] BOA, ŞD. 1482/7, 1319 M. 20/9 Mayıs 1901.

tecrübesizdir ve davranışları onun "usul-ü idare ve umur-u mülkiyeden bihaber" yani idareye dair usul ve kurallardan habersiz olduğunu anlatır.

Vurgulanmalıdır ki tıpkı II. Meşrutiyet yıllarında olduğu gibi II. Abdülhamid Dönemi ve hatta öncesinde de işkence muamelesine maruz kaldığını söyleyen toplumun çeşitli kesimlerinden insanlar İstanbul'a dilekçe göndermekle birlikte ve öncesinde mutlaka mahkemelere başvurmak ve özellikle hekim raporu almak gibi bu durumda izlenmesi salık verilen yasal süreçlerle ilgili de yaygın olarak titiz bir tutum sergilemişlerdir. Bu durum işkence muamelesini özellikle kabul edilemez kılan yasal prosedürlerin sadece varlığının değil ne olduklarının da bilgi ve farkındalığının derin olduğunu önerir.

SONUÇ

1840'lı yıllardan itibaren Osmanlı İmparatorluğu'nda ceza ve sorgulama aracı olarak işkence neden yasaklanmıştır diye sorulursa, yanıtı bu yıllardan Yirminci Yüzyıl başlarına uzanan süreç içinde işkence muamelesinden şikâyet amacıyla çeşitli toplum kesimlerinden özellikle de sıradan insanların İstanbul'a göndermiş oldukları dilekçelerde özlü şekilde bulunabilir. Sadece işkencenin yasak olduğu değil, neden öyle olduğu ve ötesinde öyle olması gerektiği ve işkence yasağının bir uzantısı olarak devlet yönetiminin özellikle gündelik hayatta nasıl ve hangi ilkelerle uyum içinde tezahür etmesi gerektiğine dair yaygın ve bilinçli bir farkındalık bu dilekçelerde çarpıcı şeklide gözlenebilir. Bilinçli farkındalık içinde işkence yasağı ve beraberinde getirdiği hukuk ve yönetim anlayışı üzerinden iktidarın müzakeresi anlamında siyaset yapma yönünde yoğun bir çaba da kendini gösterir.

Bu durum şaşırtıcı görünmemelidir. Çünkü aslında On Dokuzuncu Yüzyıl ortalarında işkence yasağının ortaya çıkışı önemli düzeyde yine iktidarın müzakeresi anlamında siyasetin sonucudur denilebilir. Söz konusu yıllarda devlet yoğun bir meşruiyet kriziyle yüz yüzedir. İşkence yasağını da beraberinde getiren Tanzimat'ın mimarı Mustafa Reşit Paşa'nın Tanzimat arifesinde dile getirdiği üzere söz konusu meşruiyet krizini aşmanın yegâne yolu sıradan insanın devletle yüz yüze geldiğinde var olandan radikal ölçüde farklı bir yönetim şekli ve anlayışıyla karşılaşmasıdır. Öngörülen dönüşüm keyfiyetin yerini mümkün olduğunca tamamen hukuka dayalı yönetim biçiminin almasıdır.

On Dokuzuncu yüzyıl ortaları ve izleyen on yıllar boyunca işkence şikayetlerinin içerdiği talepler ve bu talepler üzerinden sıradan insanların siyaset yapma çabası açısından, yönetim şekilleri, resmi söylemler ve tarihsel bağlamlar çeşitlilik gösterse de özde bir süreklilik görülebilir. İstikrarlı ve ısrarlı bir şekilde,

mağduriyet dile getirilirken hukuk devleti ve insan hakları vurgusu kendini gösterir. Etnik-dinsel kimlik ve toplumsal statü farklılıklarını aşan bir şekilde, özellikle de sıradan insanlar, söz konusu kavramları yoğunlukla işkence üzerinden anlamlandırmışlardır. İşkence bağlamında insan hakları ve hukuk devletiyle ilgili var olan istikrarlı ve yerleşik talep dolayısıyla yönetici elitler nezdinde de bu kavramlar düzleminde sürekli ve yoğun bir meşruiyet kaygısının mevcut olduğu düşünülebilir. Dolayısıyla, Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde hem siyasal ve hukuksal dönüşümün hem de siyasatin doğasını keşfetmek için işkence konusu derinlikli bir kaynak olarak kendini göstermektedir.

KAYNAKÇA / REFERENCES

Arşiv Kaynakları/Primary Sources

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, BOA

A. MKT. 86/61, 1265 Za 16/3 Ekim 1849.

A. MKT. 227/96, 3 Ekim 1849.

A. MKT. MHM. 1/96, 1262 M.13/12 Ocak 1846.

A. MKT. MVL 4/49, 1263 Ra. 13/1 Mart 1847.

A. MKT. UM. 123/86, 1269. R. 15/26 Ocak 1853.

BEO 156/11667, 1310 B. 30/17 Şubat 1893.

BEO 3515/263576, 1327 S. 27/19 Mart 1909.

DH. EUM. KADL. 10/23, 1329 Ra. 11/12 Mart 1911.

DH. H. 9/43, 1330 N. 22/4 Eylül 1912.

DH. H. 68/43, 1331.N.11/14 Ağustos 1913.

DH. İD. 112-2/18, 1328 B. 03/11 Temmuz 1910.

DH. MTV. 42/4, 1331 C. 04/11 Mayıs 1913.

DH. MUİ., 101/33, 1328 B. 28/5 Ağustos 1910.

ŞD. 1482/7, 1319 M. 20/9 Mayıs 1901.

TFR. I. AS 33/3232, 1321 M. 30/26 Mart 1906.

TFR. ISL. 210/20922, 1327 Ca 18, 7 Haziran 1909.

Telif Eserler / Secondary Sources

Asad, T. (1997). On torture, or cruel, inhuman, and degrading treatment. A. Kleinman & V. Das & M.M. Lock (Ed.), *Social Suffering* içinde (ss. 285-308) University of California Press.

Aksin, S. (2007). *Turkey, from Empire to Revolutionary Republic: the Emergence of the Turkish Nation from 1789 to Present*. NYU Press.

Ben-Bassat, Y. (2017). The Ottoman institution of petitioning when the sultan no longer reigned: a view from post-1908 Ottoman Palestine. *New Perspectives on Turkey, 56*(87), 87-103.

Campos, M. (2010). *Ottoman Brothers: Muslims, Christians, and Jews in Early Twentieth-century Palestine*. Stanford University Press.

Chalcraft, J. (2005). Engaging the state: peasants and petitions in Egypt on the eve of colonial rule. *International Journal of Middle East Studies, 37*(3), 303-325.

Fahmy, K. (2004). Justice, law and pain in Khedival Egypt. B. Dupret (Ed.) *Standing Trial: Law and the Person in the Modern Middle East* içinde (ss. 85-115). I.B. Tauris.

Faroqhi, S. (1992). Political activity among Ottoman taxpayers and the problem of Sultanic legitimation (1570-1650). *Journal of the Economic and Social History of the Orient, 35*(1), 1-39.

Gökcen, A. (1989). *Tanzimat Dönemi Osmanlı Ceza Kanunları ve Bu Kanunlardaki Ceza Müeyyideleri*. A. Gökcen.

İnalcık, H. (1988). Şikayet Hakkı:'Arz-ı Hal ve'Arz-ı Mahzar'lar. *The Journal of Ottoman Studies, 7*(07-08), 33-53.

Kansu, A. (1997). *The Revolution of 1908 in Turkey*. Brill.

Kırlı, C. (2015). Tyranny illustrated: from petition to rebellion in Ottoman Vranje. *New Perspectives on Turkey, 53*, 3-36.

Lange-Akhund, N. (1998). *The Macedonian Question, 1893-1908, from Western Sources*. Columbia University Press.

Mardin, Ş. (2006). Tanzimat Fermanı'nın Manası: Yeni Bir İzah Denemesi. H. İnalcık & M. Seyitdanlığlu (Ed.), *Tanzimat: Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu* içinde (ss. 149-152). Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Peters, R. (2005). *Crime and Punishment in Islamic Law: Theory and Practice from the Sixteenth to the Twenty-first Century*. Cambridge University Press.

Petrov, M. V. (2004). Everyday forms of compliance: subaltern commentaries on Ottoman reform, 1864-1868. *Comparative Studies in Society and History, 46*(4), 730-759.

Rubin, A. (2011). *Ottoman Nizamiye Courts: Law and Modernity*. Macmillan.

Shaw, S. J., & Shaw, E. K. (2002). *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey: Reform, Revolution, and Republic: The Rise of Modern Turkey 1808-1975*. Cambridge University Press.

Tunaya, T. Z. (1959). *Hürriyetin Ilânı: İkinci Meşrutiyet'in Siyasî Hayatına Bakışlar.* Baha Matbaası.

Zürcher, E. J. (2004). *Turkey: A Modern History*. I.B: Tauris.

EXTENDED ABSTRACT

Over the course of the months following the Young Turk Revolution, the higher Ottoman authorities, particularly the Sublime Porte, often received petitions that raised official grievances against the practice of torture. These petitions dispatched by people from diverse ethnic-religious and social-economic backgrounds commonly employed the official discourse of the new regime, whereby they intended to negotiate its legitimacy. The language common to them straightly suggests that the ordinary Ottomans possessed a deep awareness on the meaning of the principles framing the new regime's discourse, particularly the rule of law, individual rights and equality. The petitions looked to embarrass the ruling authorities with suggesting that these principles were empty when viewed from the ground, something which the widespread existence of torture decisively displayed. Furthermore, they simultaneously articulated convincingly how torture was connected to these principles on which the new regime relied to legitimize itself.

Most significantly as regards the politically embedded language employed by the petitions, they presented the practice of torture as a litmus test for whether or not the Young Turk regime constituted a revolutionary break with the past, with the revolution being conceptually the key to the Young Turk discourse of legitimacy. They commonly grounded such a critical meaning attached to torture by resorting to a comparison with the reign of Abdülhamid II, which was embodied in the iconic phrase: "even in the era of despotism." At the first sight, this comparison

that the petitions involved appears as a rhetorical device to make use of the new regime's official discourse whereby the Young Turks expressed their claim to launching a radically progressive era mainly through counterposing themselves with the rule of Abdülhamid II. Nonetheless, by delving into the language of these petitions, one can also find a comprehensive undersranding of both what despotism means and, furthermore, how and why the practice of torture is unique to a despotic regime.

While reading the petitions from the early Young Turk era that protested the practice of torture, especially between the lines of them, it occurs to one that torture became intolerable and illegal in Ottoman history only with the July 1908 Revolution, through which the Young Turks took over the political power. Nonetheless, interestingly enough, the abolition of torture in the Empire goes back to several decades before, to so far as the mid-nineteenth century. It was the part and parcel of the *Tanzimat* reform project, which drastically changed the official Ottoman legal and political thought and partly and gradually the Ottoman legal and political system. The transformation of the Ottoman criminal legal practice as an extension of the *Tanzimat* involved essentially and most significantly the abolition of torture. The *Tanzimat* penal codes legally banned the practice of torture as both a method of official punishment and criminal legal interrogation by grounding this policy on the notion of personal honor, something which now the new official discourse depicted as a natural human disposition possessed by every person equally. The officially declared reason behind the abolition of torture, in other words, was the individual rights, one of the main novel principles that guided the *Tanzimat* reforms. It nonetheless was intimately connected to a deeper transformation as regards the official Ottoman notion of how political power should be exercised, according to which the state authority should materialize on the ground in uniform, standard and predictable ways, and with which the practice of torture, a practice embedded with arbitrariness, essentially contradicted. Considering the political context of the decades paving the road to the *Tanzimat* and the mindset of its architect, Mustafa Reşid, all this transformation was deeply connected to the legitimacy crisis of the state, the efforts to relegitimize state authority in the eyes of the empire's subjects.

Arguably, the abolition of torture most comprehensively expressed and indeed embodied the transformation that the Ottoman Empire underwent through the *Tanzimat*, conceptual, legal and political. It is something that can be traced especially through the official correspondence between the Sublime Porte and provincial governors over the course of the 1840s and 50s, where one can obviously see that, for the *Tanzimat* reformers, the practice of torture was the yardstick to prove and ensure the fulfillment of this reform project's promises as

regards radical transformation. From the early decades of the *Tanzimat* all the way through the Young Turk period and beyond, this perception of the ruling elite on the practice of torture was shared essentially by Ottoman subjects from various ethnic-religious and social-economic backgrounds. As can be traced commonly from their petitions to officially contest the exercise of torture, as well over the decades preceding the Young Turk era, Ottoman subjects commonly made sense of such modern concepts as the rule of law, individual rights and equality comprehensively through the prism of torture. They thereby aimed to negotiate power while making grievances. Ironically enough, during the reign of Abdülhamid II, the petitions commonly argued against the practice of torture by relying on the same concepts and principles as those from the Young Turk era, with the only difference being that they simultaneously employed the patrimonial discourse of the Abdülhamid II regime as a rhetorical device. To explain this consistency over the decades and periods of late Ottoman history, one can reasonably suggest that the practice of torture was one of the prominent domains where Ottoman subjects faced the exercise of power most closely and intimately and therefore where they made sense of the natüre of a political rule most comprehensively.